

Fugitivs en il Grischun e fugitivs dal Grischun

Ina survista istorica

■ **La Convenziun da Geneva davart ils fugitivs e la lescha svizra d'asil che sa basa sin quella defineschan il fugitiv sco «persuna che sa chatta per tema motivada da vegnir perseguitada pervi da sia appartegnientscha ad ina razza, religiun, nazionalitad u gruppa sociala determinada u pervi da sia convicziun politica ordaifer il pajais, dal qual ella posseda la nazionalitad».** En la lingua giuridica actuala da la Svizra designescha il term «fugitiv» il status dals esters dals quals la dumonda d'asil è vegnida respundida a moda positiva, cuntrari ad in «requerent d'asil».

Fugitivs civils en il Grischun

L'affluenza da fugitivs en il Grischun è perscrutada mo rudimentarmain. En il 16avel e 17avel tschientaner èn fugitivs religios talians sa chasads a Clavenna (tranter auter il mungt benedictin Franciscus Niger, ils Pellizzaris ed ils Martinengos) sco era en la Bergiaglia ed il Puschlav (Pietro Paolo Vergerio), nua ch'els han contribuì a la reformaziun. Suent l'abrogaziun da l'Edict da Nantes il 1685 èn valdais da la Savoia ed ughenots da la Frantscha immigradas en rotschas en Svizra ed en il Grischun, oravant tut famiglias da circuls commerziants, mastergnants e scienziads. Il 1686 han chattà per exempel 15 famiglias valdaisas alloschi en la scola da Nicolai a Cuira. Las mastergnanzas da Cuira han fatg tut il pussaivel per impedir lur concurrenza: ellas han privà ils valdais da la pussaivladad da lavurar ed han sfurzà uschia a partir dal 1700 ils blers da migrar vinavant. Tar ils paucs ch'èn vegnids naturalisads tutgavan a Cuira per exempel ils Papons ed a Tusaun ils Passetts. Tranter il 1687 ed il 1697 èn vegnids var 430 valdais sur il cunfin en il Puschlav. La gronda part è emigrada vinavant en Germania; las famiglias Portier e Benoit/Benedetto èn restadas a Poschiavo. Dals monarchists franzos, fugids en il Grischun tranter il 1792 ed il 1798, è enconuscent mo Louis-Philippe, il posteriur retg da la Frantscha ch'aveva instrui il 1793-94 incognito sut il num da Monsieur Chabot al Seminari a La Punt/Rehanau.

En consequenza da la politica da restauraziun (1815-30) èn intellectuals liberals – pertutgads da demagogs en Germania – fugids il 1820 a Cuira, nua ch'els han chattà refugiu sco scolasts influents a la scola chantunala evangelica, per exempel Wilhelm Snell, Karl Follen[ius], Karl Völker e Georg Wilhelm Röder. La Svizra, creada il 1848 sco stadi liberal (il sulet en l'Europa), era numnadamain daventada in'insla per fugitivs liberal-radicals dals stadis vischins. Fugitivs lumbarids, aderents dal nazionalist Giuseppe Mazzini, manavan ina miniera da fier en la Val Schons. La chasa dal marchese Gaspare Ordogno Rosales ad Andeer (erigida il 1840) dat perditga da lur preschientscha.

Suent il 1860 ha la questiuon dals fugitivs pers in pau da sia brisanza per daventar alura puspè pli acuta durant l'Emprima Guerra mundiala. Sper fitg paucs fugitivs politics èn immigrads surtut a

Sco fugitiv politic ha Louis-Philippe, il retg da la Frantscha da pli tard, instrui ils onns 1793/94 al Seminari a La Punt/Reichenau.

partir dal 1916 deserturs, refusaders dal servetsch da guerra e pacifists en il Grischun (l'individuaziun n'è dentant betg pussaivla, perquai ch'il tema n'è anc betg perscrutà). Suent l'Emprima Guerra mundiala han las autoritads proseguì ina politica da fugitivs adina pli restrictiva, quai oravant tut sin basa d'in antisocialissem ed anticommunissem aggressiv. Il Cussegl federal sperava ultra da quai da pudair intimar Benito Mussolini da mitigar sias quaidas irredentisticas sin il Tessin ed il Grischun, ed uschia è era la pratica envers ils socialist, communist ed auters antifaschists perseguitads en l'Italia a partir dal 1924 daventada pli e pli dura. Suent ch'els nazionalists han surpiglià la pussanza (1933), ha cumenzà in exodus en massa da gidieus, socialdemocrats, communist, cristians engaschads, intellectuals ed artists da la Germania ch'ha mess la Svizra en grondas difficultads. Gia la primavaira 1933 han las autoritads svizas definì la distincziun tranter fugitivs politics ed auters fugitivs, applitgada fin il 1944: in fugitiv politic era mo quel u quella che vegniva perseguità personalmain; fugitivs collectivs perseguitads per motifs da razza (p.ex. ils gidieus) na giudevan betg quel status e vegnivn tractads giuridicamain mo sco esters. Pir vers la fin dal 1943, cura ch'ins veseva a vegnir la sconfitta da las pussanzas da l'axa, han las autoritads mitigà successivamain lur politica da fugitivs restrictiva, ed ils 12 da zercladur 1944 ha il Departament federal da giustia e polizia relaschà la directiva da recepir tut las persunas civilas en privel da vita. Tenor ils dossiers evaluads en l'Archiv federal a Berna importa l'affluenza da fugitivs en il sid dal Grischun durant la Segunda Guerra mundiala 1800 persunas civilas; dus terzs da quellas èn entradas tranter il settember

ed il december 1943 e 98% han traversà il cunfin en la Val Puschlav. Il dumber total (ipotetic) munta a plirs millis. La pli part dals fugitivs ha bandunà immediat il pajais suenter la fin da la guerra. Ina da las instanzas moralas las pli profiladas en quel connex è stà Leonhard Ragaz; Anton Bühler è vegnì undrà il 2001 dals gidieus per sia tenuta umana sco uffiziant grischun.

Suent il 1945 è la politica da fugitivs svizra stada caracterisada da las stentas da superar la tenuta restrictiva da las autoritads federalas adoptada durant il temp da guerra. Ils contingents attribuids da la Confederaziun al Grischun èn vegnids repartids sin divers centers (variabels): il 1956 oravant tut Ungarais, il 1968 Tschechoslovacs, dal 1975-83 Vietnamais dal Sid ed a partir dal 1981 fugitivs dals stadis dal Patg da Varsovia. Suent il 1980 è il dumber da fugitivs s'augmentà constantamain. Cun excepziun dals fugitivs da la Ex-Jugoslavia (culminaziun 1991 e 1999) na sa tractavi ussa betg pli prevalentamain dad Europeans, mabain da migrants da stadis asiatics (numerus Tamils), africanes e latinamericans, emigrads per regla en Europa pervi da guerras civilas u ina situaziun economica miserabla.

Fugitivs militars internads durant la Segunda Guerra mundiala

Suent la sconfitta da l'armada franzosa il 1940 en Burgogna è in corp d'armada franzos sa retratg ils 19/20 da zercladur 1940 cun radund 43 000 schuldads sur il cunfin svizzer en il Giura ed è sa laschà discharmar ed internar. L'enviern 1940/41 èn ils Franzos ed auters fugitivs militars vegnids repatriads. Ina divisiun da Polacs cun ca. 12 000 schuldads, participada a cumbats en Frantscha cunter ils Tudestgs, è restada internada fin a la fin da la guerra. Var 10 000 Polacs (il rest era fugi sur ils cunfins) èn vegnids repartids sin set regiuns ordaifer il Réduit en mintgamai 10 fin 20 champs. Al Grischun han ins attribui 1200-1600 Polacs. Intgins da quels èn vegnids engaschads sco gidanters en l'agricultura e construcziun (ca. 20%), auters han realisà en squadras tschients kilometers sendas e vias (las famusas vias dals Polacs), han runcà e preparà tut en tut var 150 ha per la Battaglia dal graun, mundà alps u drenà palids. Ils academichers han pudì continuair l'enviern lur studis en scolas spezialisadas ed universitads, auters han survegnì ina scolaziun elementara. Ils internads survegnivan ina schurnada fitg modesta. Lur champs da basa principals sa chattavan a Cuira, Val, Stussavgia Plaz, Glion e Roten. A Cuira era il post da cu-

mond da la secziun 2 / Grischun (schlià la fin d'avrigl 1946). A Roten èn stads internads fin 250 Polacs en fin l'atun 1945, alura 350 Tudestgs e l'enviern 1945/46 fin il mars 1946 100 Russ. A Glion: Polacs en fin il 1945, a partir da la primavaira 1945 250 Tudestgs (champ schlià la fin da schaner 1946). A Termin: Polacs da l'enviern 1942/43 fin il december 1943. A Lantsch Sut: champ avert il schaner 1941 (a partir dal 1943 il champ il pli grond), oravant tut Talians, 1945-avrigl 1946 160 Tudestgs. Ultra dals champs surmenziunads han existì numerus champs da lavur temporars sparpagliads en l'entir chantun Grischun, numnadamain ad Arosa, Beiva, Panaduz, Bravuogn, Breil, Castrisch, Cazas, Schlaringna, Curvalda, Cunter e.P., Tavau, Domat, Falera, Fanas, Fläsch, Crusch e.P., Eigias, Claustra, Pralung, Luzein, Malix, Mon, Araschga, Pigniu, Riein, Razén, Ruggell, Rueun, S. Antònia, S. Martin, S. Peder, Saas, Suagnign, Says, Aschera, S-chanf, Scuol, Sievgia, Tumein, Tusaun, Trin, Trun, Vaz Sut, Versomi, Vuorz e Ziràn. A partir dal matg 1945 èn ils Polacs vegnids transferids a Grenoble per la demobilisaziun. Restads en Svizra èn tut en tut radund 1300.

Il general polac Bronislaw Prugar-Kettling era sco «general delegà» il mediatr dals schuldads polacs internads ed in um da confidenza da las autoritads svizas. Ils Polacs internads suttastevan al reglament militar ed eran suttames ad in agen commando. Schuldads svizzers – per ordinari ina cumpagnia che vegniva midada mintga mais – survegliavan ils champs. La posta vegniva censurada ed ils internads dastgavan bandunar lur champ ed ir en ils

Asil

Il term asil designava oriundamain la protecziun concedida a persunas perseguitadas en in lieu determinà. En il cas da l'asil sacral e da ses correspondent secular, vegniva la protecziun concedida en in edifiz (baselgia, claustra, ustaria, chasa-cumin, chanzlia, ospital u auters lieus particulars) u sin ina piazza da fiera, nua ch'il fugitiv era protegi dad acts violents tras privats per far giustia, da faidas u vendetgas da sang per vegnir surdà ad ina dretgira ordinaria. Ils chantuns reformads da la Confederaziun han adina refusà l'asil ecclesiastic, malgrà che Huldrych Zwingli aveva approvà la concessiun d'asil. Ils davos asils sacral e refugis seculars èn vegnids abolids durant la helvetica. L'art. 8 da la Constituziun da mediaziun dal 1803 scumandava als chantuns da dar asil a criminals. En ils onns 1980 è l'idea da l'asil ecclesiastic (stritgà il 1983 dal «Codex Iuris Canonici») puspè turnada en la debatta politica provocada tras l'expulsiun da requerents d'asil. En dumondas d'asil decida la Confederaziun ch'asigna als chantuns tscherts contingents. Ils chantuns èn obligads da metter a disposiziun chasas adequatas a requerents d'asil.

La noziun è vegnida transferida en general ad instituziun incumbensadas cun il proviediment e la tgria da paupers, bassegnus u malsaus, en il 20avel tschientaner a chasas d'attempads e da malsaus da spiert sco era a protecturats da selvaschina (asil da chatsch'auta, da lieurs e.a.).

Walter Kälin

Vias dals Polacs

Denominaziun da las vias construidas durant la Segunda Guerra mundiala da

Bandischà en consequenza dals Scumbigls grischuns, ha il preditgant Steffan Gabriel exercit ses uffizi en la regiun da Turig (1620-1626).

vitgs mo cun ina permissiun speziala ed accompagnads d'in schuldà svizzer. La tenuta dals indigens envers ils internads variava tranter curtaschia, disfidanza, pregiudizis e tema.

Fugitivs dal Grischun

En il decurs da l'istorgia grischuna hai era dà temps da persecuziun per motifs religios e/u politics, oravant tut en il context da dretgiras nauschas. Suent l'invasiun austriaca dal 1621 e l'entschatta da la missiun retica dals chapuschins, èn tschients reformads (oravant tut preditgants) ed aderents da la Frantscha/Vaniescha fugids en la Svizra Bassa; tranter il 1621 ed il 1625 chattan ins per exempel ca. 500 reformads da l'Engiadina Bassa sco refugiads a Turig, e Steffan Gabriel è documentà a Turig-Altstetten il 1620-26. La davosa unda da fugitivs civils stat en connex cun la transiziun da la helvetica a la mediaziun (1799-1803) e pertutga exponents politics e militars aderents da l'Austria respectivamain da la Frantscha: Tscharners, Plantas, Salis ed auters. A la categoria definida actualmain sco «fugitivs per motifs economics» correspunda per la pli gronda part l'emigraziun grischuna dal 19avel tschientaner.

Adolf Collenberg

Schuldads polacs internads en Svizra durant la Segunda Guerra mundiala.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.